

MARIUSZ SZAJDA, *Boski gen. Narodzenie*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2025, ss. 178. ISBN: 978-83-8294-511-9.

DOI: <https://doi.org/10.18290/rped26182.11>

Monografia *Boski gen. Narodzenie* autorstwa dr. hab. Mariusza Szajdy, wydana przez Oficynę Wydawniczą „Impuls”, stanowi interdyscyplinarne opracowanie sytuujące się na styku historii sztuki, teologii kultury oraz refleksji pedagogicznej. Autor ujmuje Boże Narodzenie nie jako temat doktrynalny, lecz jako proces kulturowego wytwarzania sensu, od początku pełniący funkcję formacyjną. W tym ujęciu książka porządkuje i pogłębia wcześniejsze badania autora nad obrazem i symbolem jako nośnikami wartości oraz struktur wyobrażeńiowych, tworząc spójną refleksję nad ikonograficznymi reprezentacjami chrześcijańskich tajemnic zbawienia. Taka perspektywa wykracza poza ramy tradycyjnej historii sztuki i wpisuje publikację w badania nad wychowaniem rozumianym jako proces kulturowy długiego trwania (por. Braudel, 1958, s. 725–753).

Dotychczasowy dorobek naukowy autora pozwala odczytywać omawianą monografię jako syntetyczną kontynuację wcześniejszych wątków badawczych. W jego pracach dzieło sztuki ujmowane było nie jako autonomiczny artefakt estetyczny, lecz jako medium sensów kulturowych i aksjologicznych, istotnych dla kształtowania tożsamości jednostkowej i zbiorowej (zob. Szajda, 2012; 2016). Ważnym elementem zaplecza metodologicznego książki jest zaproponowana przez Szajdę (2018) metoda identyfikacji wartości w dziele sztuki wizualnej, oparta na aksjologii semiologiczno-ikonograficznej przesuwająca akcent z opisu formy ku analizie znaczenia i oddziaływania obrazu.

Analiza ikonografii Bożego Narodzenia, tekstów biblijnych i apokryficznych wykracza poza rekonstrukcję historyczną, stając się refleksją nad kulturowym oddziaływaniem obrazu i symbolu. Ujęcie to znajduje filozoficzne umocowanie w koncepcji Cassirera (por. 1977; 2018), ujmującego człowieka jako *animal symbolicum*, a kulturę jako system form symbolicznych porządkujących doświadczenie świata. Tu obraz religijny funkcjonuje jako autonomiczna forma symboliczna, uczestnicząca w procesach poznawczych i kulturowych prowadzących do internalizacji sensów zakorzenionych w tradycji (por. Nawroczyński, 1947; Suchodolski, 1968).

Monografia, będąca pierwszym tomem szerszego opracowania, ma przejrzystą, trójdziałną strukturę podporządkowaną jednemu zasadniczemu zamyśleniu: ukazaniu Bożego Narodzenia nie jako tematu doktrynalnego, lecz jako procesu kulturowego wytwarzania sensu, działającego poprzez czas, obraz

i milczenie. Autor prowadzi czytelnika przez trzy „przestrzenie formowania”: (1) czas i kalendarz, (2) ikonografię i tradycję przedstawień oraz (3) analizę konkretnego dzieła sztuki, mozaiki, jako epifanii sensu. Całość uzupełniają teksty apokryficzne, pełniące funkcję interpretacyjną.

Autor nie ogranicza się do rekonstrukcji faktów ani opisu dzieł, lecz pyta o mechanizmy kulturowego uczenia się rozumienia tajemnicy Wcielenia: jak powstaje „święto”, jak kształtuje się „obraz” w zbiorowej wyobraźni i jak tworzy się „znaczenie” w wymiarze aksjologicznym. Książka jest zatem swoistym studium wychowania pośredniego – edukacji realizowanej przez kulturę i sztukę, zanim jeszcze przyjmą one postać systematycznych modeli dydaktycznych.

Pierwszy rozdział rozpoczyna się od pytania pozornie historycznego, a w istocie dotykającego problemu głęboko pedagogicznego: w jaki sposób kultura uczy człowieka czasu. Szajda pokazuje, że ustalenie daty narodzin Chrystusa nie było prostą kwestią chronologii, lecz wynikiem zderzenia różnych porządków interpretacyjnych: ewangelicznego, paschalnego, astrologicznego i politycznego. Kultura jawi się tu zatem jako przestrzeń, w której sens nie jest dany raz na zawsze, lecz zostaje wypracowany poprzez napięcie, kompromis i symboliczną decyzję wspólnoty. Wymiar wychowawczy tych rozważań polega na ukazaniu kalendarza liturgicznego jako swoistego, niewidzialnego programu formacyjnego, który poprzez cykliczność świąt kształtuje wrażliwość, uczy rytmu, oczekiwania i powrotu do sensu (por. Eliade, 2022, s. 69–120; Ostrowska, 2017, s. 30–41; Tarnowski, 1992, s. 119–129).

Druga część monografii tworzy jej centralny fragment. Autor wychodzi od pytania o „stajenkę, której nie było”, by postawić zasadniczy problem pedagogiki obrazu: w jaki sposób wyobraźnia religijna kształtowana jest przez przedstawienia wykraczające poza prostą ilustrację Ewangelii. Wywód przesuwa akcent z tekstu na obraz, ujmując ikonografię jako nośnik sensu, który „uczy patrzeć” i prowadzi odbiorcę „po znaku” (s. 80). Istotnym elementem tej analizy jest wyodrębnienie odmiennych stylów ikonograficznych, pozwalające odczytać przedstawienia Bożego Narodzenia jako mapę zróżnicowanych strategii obrazowania tajemnicy Wcielenia. Ukazuje to wielość kulturowych wariantów przekazu wizualnego oraz rolę doświadczenia estetycznego w nadawaniu sensu (por. Read, 1965; Wojnar, 2000).

Trzecia część monografii koncentruje się na jednym dziele – mozaice z rzymskiej bazyliki Santa Maria Maggiore, czyniąc z niej punkt ogniskujący całą refleksję tomu. Po szerokiej panoramie historyczno-ikonograficznej autor przechodzi do konkretnego. Pokazuje, że pojedyncze dzieło sztuki może funkcjonować

jako epifania sensu – objawienie znaczeń, które nie dają się łatwo zamknąć w gotowych formułach. Znaczenie tej analizy ujawnia się w sposobie, w jaki autor pokazuje relację między formą obrazu a recepcją odbiorcy. Doświadczenie to opisuje jako proces wychowawczy, który „nie daje gotowych odpowiedzi, lecz prowadzi do przeżycia, które formuje serce i umysł” (s. 105) – otwiera na paradoks, ciszę i wieloznaczność sensu.

Dołączone do monografii teksty apokryficzne wzmacniają interpretacyjny potencjał książki, ukazując, że wyobrażenia religijne i aksjologiczne kształtowały się w przestrzeni napięcia między narracją kanoniczną a nieoficjalną. Zabieg ten pozwala lepiej zrozumieć kulturowy charakter wychowania religijnego, realizowanego poprzez przenikanie się tekstu, obrazu i tradycji.

Osobnego komentarza wymaga interpretacja pojęcia „boski gen”, będącego jednym z kluczowych punktów interpretacyjnych monografii. Autor odcina się od jego potocznego rozumienia jako biologicznie uwarunkowanego talentu czy sprawności warsztatowej. Ujmuje go jako dyspozycję poznawczo-duchową artysty, pozwalającą dostrzegać sensy wieloznaczne, wymykające się językowi dosłownemu. Tak rozumiana twórczość wpisuje się w długą tradycję refleksji nad sztuką – od platońskiej koncepcji natchnienia i arystotelesowskiej *poiesis*, przez chrześcijańskie i renesansowe ujęcia twórczości¹, po nowożytnie ujęcia geniuszu oraz XX-wieczne refleksje nad myśleniem wizualnym (por. Arnheim, 2011; Gombrich, 1981). Wspólnym mianownikiem tych perspektyw pozostaje przekonanie, że dzieło sztuki nie zamyka sensu, lecz go inicjuje – zgodnie z myślą Ricoeura (1975, s. 15), iż symbol „daje do myślenia”. „Boski gen” jest zatem zdolnością do przekraczania dosłowności i uruchamiania sensów, które nie dają się wyczerpać tylko po jednym odczytaniu.

Na uwagę zasługuje również warstwa edytorska publikacji, spójna z jej problematyką. Staranna oprawa graficzna i typograficzna oraz motywy światła, drogi oraz geometrycznej, gwieździstej struktury przywołują napięcie między porządkiem racjonalnym a wymiarem tajemnicy, wyznaczając jedną z osi interpretacyjnych książki. Dzięki temu publikacja jawi się jako spójna całość wizualna i znaczeniowa.

Podsumowując, *Boski gen. Narodzenie* ujmuje Boże Narodzenie jako proces kulturowego wytwarzania sensu, zakorzeniony w porządku temporalnym,

---

¹ „La pittura è di maggior discorso mentale” („malarstwo jest dziedziną dyskursu umysłowego”) – stwierdzenie Leonarda da Vinci podkreślające, że prawdziwe malarstwo nie jest tylko pracą rzemieślnika naśladowującego naturę, ale głębokim procesem intelektualnym. Dzieło, rodząc się w umyśle artysty, materializuje jego myśli i wiedzę o świecie. Malarz jest tu naukowcem, badającym zastaną rzeczywistość (zob. da Vinci, 1270, por. 2024; Panofsky, 1968).

narracyjnym i wizualnym. Monografia łączy rzetelny warsztat historyczno-ikonograficzny z refleksją pedagogiczną, wpisując się w badania nad ikonografią chrześcijańską, ukazując obraz jako czynnik współtworzący wyobrażenia i modele rozumienia świata. Publikacja jest wartościowym punktem odniesienia dla dalszych badań nad kulturą wizualną i jej rolą w procesach wychowania oraz nad funkcjonowaniem symbolu i narracji religijnej w porządkowaniu systemów wartości. Jej lektura może zainteresować zarówno historyków sztuki i badaczy teologii kultury, jak i pedagogów zainteresowanych pogłębioną refleksją nad wychowaniem w procesie kulturowym długiego trwania.

Dr Agnieszka Materne

Uniwersytet Szczeciński

e-mail: agnieszka.materne@usz.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5473-5772>

BIBLIOGRAFIA

- ARNHEIM, R. (2011). *Myslenie wzrokowe* (M. Chojnacki, tłum.). Słowo/obraz terytoria.
- BRAUDEL, F. (1958). Histoire et sciences sociales: la longue durée. *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, 13(4), 725–753.
- CASSIRER, E. (1977). *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury* (A. Staniewska, tłum.) (wyd. 2). Czytelnik.
- CASSIRER, E. (2018). *Filozofia form symbolicznych. Część pierwsza* (P. Parszutowicz, tłum.). Wydawnictwo Marek Derewiecki.
- DA VINCI, L. (1270). *Trattato della Pittura*. MauroNovelli.it. <https://www.mauronovelli.it/Leonardo%20Trattato%20della%20pittura.pdf>
- DA VINCI, L. (2024). *Traktat o malarstwie* (M. Rzepińska, tłum.). Słowo/obraz terytoria.
- ELIADE, M. (2022). *Sacrum i profanum. O istocie religijności* (B. Baran, tłum.). Wydawnictwo Aletheia.
- GOMBRICH, E. H. (1981). *Sztuka i złudzenie. O psychologii przedstawiania obrazowego* (J. Zarański, tłum.). PIW.
- NAWROCYŃSKI, B. (1947). *Życie duchowe. Zarys filozofii kultury*. Księgarnia Wydawnicza F. Pieczatkowski i Ska.
- OSTROWSKA, U. (2017). *Potencjał dialogu człowieka w świecie wartości*. W: D. Jankowska (red.), *Emancypacyjny potencjał dialogu* (s. 30–41). Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- PANOFSKY, E. (1968). *Idea. A Concept in Art Theory*. University of South Carolina Press.
- READ, H. (1965). *Sens sztuki* (K. Tarnowska, tłum.). PWN.
- RICOEUR, P. (1975). *Egzystencja i hermeneutyka. Rozprawy o metodzie* (E. Bienkowska, tłum.). Instytut Wydawniczy Pax.
- SUCHODOLSKI, B. (1968). *Wychowanie dla przyszłości* (wyd. 3 zm.). PWN.
- SZAJDA, M. (2012). *Od transgresji do transcendencji*. Akademia Sztuki w Szczecinie.

- SZAJDA, M. (2016). Ikoniczność, obraz i znak w przestrzeni epistemologicznej człowieka jako medium myśli filozoficznej. *Zarządzanie i Edukacja* (109), 77–97.
- SZAJDA, M. (2018). Identyfikacja wartości na drodze aksjologii semiologiczno-ikonograficznej. *Studia Philosophiae Christianae*, 54(2), 31–59. <https://doi.org/10.21697/2018.54.2.02>
- SZAJDA, M. (2025). *Boski. Gen Narodzenie*. Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- TARNOWSKI, J. (1992). Pedagogika dialogu. W: B. Śliwerski (red.), *Edukacja alternatywna: Dylematy teorii i praktyki* (s. 119–129). Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- WOJNAR, I. (2000). *Humanistyczne intencje edukacji*. Wydawnictwo Akademickie „Żak”.